even degelijke boeken over de Cannenburch en Ammersoyen. Deze dragen tevens het karakter van verantwoordingen betreffende spectaculaire restauraties die in opdracht van de Stichting zijn uitgevoerd (het is haar gelukt de restauratie van de meeste van haar eigendommen die herstel nodig hadden verwezenlijkt te krijgen; niet lang geleden is bekend geworden dat gelden beschikbaar zullen komen voor restauratie en consolidatie van de belangrijke overblijfselen van Nederhemert).

Maar ook via deze dus min of meer populaire benadering lijkt mij voor de gemiddelde lezer van *Virtus* veel te leren, niet het minst door de rijkdom aan afbeeldingen. Wat mij persoonlijk bijzonder heeft aangesproken is de behandeling van de interieurs. De meeste der kastelen en landhuizen die de Stichting successievelijk in beheer kreeg werden leeg verworven of bevatten alleen nog maar "puin en oud roest" (enkele in het boek opgenomen foto's van het interieur van Rosendael voordat dit door toedoen van de Stichting een ware renaissance beleefde, zijn in dit opzicht welsprekend). Eigenlijk vormt alleen Verwolde dat in 1977 werd verworven een uitzondering. Hier werd de historische inboedel voor de familie Van der Borch mee overgedragen. Niettemin besloot het bestuur van de Stichting op voorstel van mr. A. Staring, eminent kenner van de Nederlandse cultuurgeschiedenis, in principe haar eigendommen die zij voor het publiek wilde en kon openstellen in te richten als "een in oude stijl bewoond edelmanshuis". Het deed het 'Groningse hart' van schrijver dezes goed te vernemen dat Staring zich daarbij heeft laten inspireren door de Menkemaborg te Uithuizen. De Stichting heeft bij dit werk kunnen profiteren van de generositeit van velen (met erkentelijkheid mogen hier genoemd worden erfgenamen van de laatste vrouwe van de Cannenburch uit de lijn Van Isendoorn à Blois) en van de assistentie van de Brantsen van de Zyp-stichting tot behoud van Gelderse familieportretten. Soms heeft zij ook kunnen profiteren van bijzondere ontdekkingen als die van drie portretten van vroegere kasteelvrouwen die met hulp van onder meer het Prins Bernhard Cultuurfonds op Ammersoyen terugkeerden.

Dit boek is goed, zelfs uitstekend, verzorgd. Jammer is wel dat het taalgebruik hier en daar doet blijken dat kennelijk toch in wat te grote haast is gewerkt. Toch kan men van de inhoud vermelden dat de auteurs het degelijke werk hebben geleverd dat men van hen had mogen verwachten. Wel zet ik een vraagteken bij de bewering (op p. 109) dat pas in de 19e eeuw "de eerste stallen" ontstonden "die qua architectuur van enige betekenis zijn".

Ph.M. Bosscher

NOOIT VERKOCHT

Tarq Hoekstra (red.), *Middachten. Huis en heerlijkheid* (Utrecht: Matrijs i.s.m. Nederlandse Kastelenstichting, z. j., 136 p.).

Het onderwerp van deze fraai uitgevoerde monografie zal alle lezers van *Virtus* min of meer vertrouwd zijn. Het Huis Middachten is – met Amerongen – wel het best bewaarde van alle landelijke residenties die de groten uit de kring van de Koning-Stadhouder in ons land tot stand hebben gebracht. Het landgoed geniet vermaardheid vanwege zijn natuurschoon en de parkaanleg rond het huis.

De eindredacteur en de auteurs hebben terecht gekozen voor wat zij aanduiden als een integrale benadering: huis en omgeving alsook het agrarisch bedrijf dat eeuwenlang de bewoners in staat stelde 'te leven zoals zij dit deden', krijgen derhalve aandacht.

Middachten wordt voor het eerst vermeld in 1315. Ronald van Immerseel behandelt het 'zaaltorenkasteel' dat waarschijnlijk in de jaren 1350-1360 verrees en waarvan het huidige hoofdgebouw niet onbelangrijke resten bevat, zoals onder andere bij de laatste restauratie gebleken is. Koen Ottenheym laat zijn licht schijnen over de herbouw van het corps de logis, in de jaren 1695-1698. Daarbij heeft Amerongen, bezit van de ouders van de bouwheer, de succesvolle generaal Godard van Reede-Ginkel, en herbouwd onder leiding van diens moeder, aantoonbaar als inspiratiebron gediend. Jacob Roman en Steven Vennekool, toentertijd de twee 'toparchitecten' in de Republiek, brachten een indrukwekkend geheel tot stand. Bijzonder en origineel is vooral het centraal, ter plaatse van de vroegere binnenhof, gelegen trappenhuis dat

in zijn decoratie de krijgsdaden van de opdrachtgever verheerlijkt.

Marloes Tigchelaar en Dorothée Koper-Mosterd dragen een 'verkenning' bij betreffende de ontwikkeling van het interieur. Daaruit blijkt dat de staatsievertrekken nog heel sterk de sfeer van de late zeventiende eeuw ademen. Wel is het aspect van diverse ruimten in de negentiende eeuw veranderd door het verwijderen van verflagen op de wandbetimmeringen: de mode vergde inmiddels 'blank hout'. Tussen 1899 en 1904 vond een 'grootscheepse modernisering, renovatie en verfraaiing' plaats van het interieur – inclusief uitbreiding van de stucdecoratie in het trappenhuis – nadat Willem Carel Philip Otto Graaf Bentinck en Waldeck-Limpurg het goed had geërfd.[1] Het zou interessant zijn om te weten of en in hoeverre deze maatregelen anticipeerden op het bezoek dat de Duitse Keizer in augustus 1909 op Middachten aan Bentinck en diens echtgenote, Marie Cornélie barones van Heeckeren van Wassenaer, bracht. Dit bezoek, toch wel een hoogtepunt in de geschiedenis van Middachten, wordt in de tekst echter in het geheel niet vermeld. De 'verkenning' wordt verlucht door een kort maar zeer lezenswaardig entrefilet van de hand van Nicolaas Conijn, thans de gewetensvolle beheerder van Middachten en in ons land stellig dé kenner op het gebied van adellijk gerij cum annexis, over de stallen, de rijtuigen en wat verder tot de uitrusting van een goed georganiseerd aristocratisch staldepartement behoort.

Mevrouw Koper-Mosterd en Heimerick Tromp richten hun aandacht op tuinen en park. Duidelijk blijkt dat de aanleg die onder leiding van Hugo A. C. Poortman na de vorige eeuwwisseling gerealiseerd werd, slechts in beperkte mate een reconstructie is van de laat zeventiende eeuwse tuinen met hun stramien van vierkanten die tegen het einde van de achttiende eeuw plaats maakten voor een landschappelijke aanleg. Poortman zelf heeft dat trouwens al aangegeven toen hij schreef dat hij "*ietwat* geïnspireerd" was door het terrein en door oude afbeeldingen.[2] De tuinen van Middachten waren met die van het Weldam (eveneens aangelegd in opdracht van het echtpaar Bentinck – van Heeckeren) enkele decennia lang de fraaiste neo-baroktuinen van ons land. Die van Middachten hebben echter veel aan luister ingeboet door vereenvoudigingen na de Tweede Wereldoorlog. Zo maakte de parterre de broderie achter het huis plaats voor een gazon, een ingreep die door de auteurs als 'een grote fout' wordt gekwalificeerd.

Valentijn Paquay schrijft over de exploitatie van het landgoed in het verleden waarbij onder meer gebruik gemaakt is van pachtboeken in het huisarchief. Hij geeft een helder beeld van de exploitatie van een groot goederencomplex onder het ancien régime. Frappant vind ik zijn uiteenzettingen over de emotionele waarde die aan allodiaal bezit werd gehecht en het prestige dat aan leenrechtelijke verhoudingen werd toegekend.

Dit boekje is een ware schatkamer voor wie geïnteresseerd is in een bijzonder landgoed, bijzonder ook omdat het nimmer verkocht is. De talrijke afbeeldingen, vele in kleur, vele ook naar oude foto's, vormen een goede, om niet te schrijven: onontbeerlijke, aanvulling bij de tekst. Over die afbeeldingen nog het volgende. Uit achttiende-eeuwse prenten blijkt dat het poortgebouw en de hoektorens van de voorburcht pas vele jaren na de bouw van het corps de logis zijn geamoveerd. Zou dat pas toen gebeurd zijn omdat men tot dan toe deze 'feodale' elementen wilde handhaven?

Tot slot van deze bespreking van een zeer waardevolle publicatie toch enkele woorden van kritiek. Dit boekje is bedoeld als eersteling van een nieuwe serie. Als zodanig heeft het een andere opzet dan de monografietjes die in het verleden zijn uitgegeven onder auspiciën van de Kastelenstichting. Men mist een lijst of beknopte stamreeks van de bewoners, wat juist zo interessant zou zijn bij dit landgoed dat nimmer verkocht is. Ook zou men graag meer vernemen over de periode na de Eerste Wereldoorlog die in het teken stond van versobering en waarin het corps de logis, het eigenlijke kasteel dus, lange tijd niet meer door de eigenaars werd bewoond dan wel gebruikt. Eveneens zou men graag meer willen weten over het door Paquay (op p.123) vermelde jarenlange conflict over vermogen en diaconiegelden van de Nederlandse Hervormde gemeente te Ellecom die door de heer van Middachten als opperkerkvoogd werden

beheerd. Ik zou mij kunnen voorstellen dat redenen van discretie in deze de doorslag hebben gegeven.

Ph.M. Bosscher

1 Opmerkelijk is dat deze nooit tot de Nederlandse adel heeft behoord. Pas in 1920, respectievelijk 1924, werden zijn broer, de Heer van Amerongen, en zijn twee zoons ingelijfd met de titel van Graaf.
2 Cursivering van mij, B.

HOGE ADEL EN STAATSVORMING IN DE BOURGONDISCH-HABSBURGSE LANDEN

Hans Cools, *Mannen met macht. Edellieden en de Moderne Staat in de Bourgondisch-Habsburgse landen (1475-1530)* (Zutphen, Walburg Pers, 2001, 416 blz.)

De groeiende belangstelling voor het begin van staatsvorming in West-Europa brengt ook met zich mee dat men zich gaat bezinnen over de rol van de adel in dat proces. Was deze bevolkingsgroep alleen passief, werkte zij van harte mee of juist remmend? Een en ander viel samen met het begin van een nieuwe periode die niet correspondeert met de aan jaartallen gebonden chronologische volgorde van tijdperken. De overgangstijd van de Middeleeuwen naar de zogenaamde 'Nieuwe Geschiedenis' wordt door moderne historici als een zelfstandig geheel gezien. Een recent standaardwerk doet een poging de jaren 1400-1600 als één periode samen te vatten. Daaronder vallen zowel de Renaissance als de Reformatie, dus de Late Middeleeuwen en de vroege moderne tijd. Een tijdperk dus van grote structurele veranderingen in politiek en economisch opzicht. Renaissance en Reformatie verwijzen echter naar nog dieper gaande structurele wijzigingen in het culturele en sociale patroon van West-Europa.[1]

Het proefschrift van Cools, waarvan de handelseditie nu voor ons ligt, heeft vooral de bedoeling een zoektocht te zijn naar personen die tot de toplaag van 's lands bestuur behoorden en die de auteur omschrijft als de 'aristocratie'. Het boek beperkt zich tot de periode die ligt tussen de opvolging van Maria van Bourgondië (1477) en de benoeming van Maria van Hongarije tot landvoogdes in de Nederlanden (1531). De auteur ziet deze jaren als een periode met een duidelijke identiteit. Deze kenmerkt zich door het herstel van de maatschappelijke en bestuurlijke verhoudingen die in de crisis na het overlijden in 1477 van hertog Karel de Stoute van Bourgondië teniet dreigden te gaan. Ondanks de troebelen van het tijdperk ging dit gepaard met een economische en culturele opbloei. Het geografische kader van de studie omvat de toenmalige Nederlanden voor zover die zich in deze tijd in handen bevonden van de Bourgondisch-Habsburgse vorsten. Gelre, dat het langst stand hield tegen een inlijving bij dat statencomplex, en het noordoosten van de Nederlanden, moeizaam verworven na het opheffen van de wereldlijke status van het Sticht van Utrecht in 1528, vallen er dus buiten. Om de aanwezigheid van edellieden uit Picardië uit het hertogdom en uit het vrijgraafschap Bourgondië te verklaren, moest de geografische grens zo nu en dan overschreden worden. Deze gewesten gingen in 1477 grotendeels voor de landsheerlijke dynastie verloren.

Als criteria om tot de besproken edellieden te behoren noemt Cools het recht om in de omgeving van de vorst te vertoeven of om te beschikken over een deel van de vorstelijke *patronage*. Soms voldeden personen aan beide criteria tegelijk. Hun loopbanen, de kansen die zij kregen en de politieke keuzes die zij vooral in conflictsituaties maakten, probeert hij te schetsen. In het werkstuk zijn twee belangrijke gedeelten te onderscheiden: de analyse van de besproken adelsgroep en de prosopografische gegevens die daaraan ten grondslag liggen. Laatstgenoemde 'biografische notities' beslaan iets meer bladzijden dan het analytische gedeelte. Dit omvat acht hoofdstukken.

Bij een nadere beschouwing moet men tot de conclusie komen, dat de twee eerste hoofdstukken in feite een voortzetting vormen van de inleiding. Het eerste bevat immers naast een belangwekkend overzicht van recente visies op het ontstaan van de moderne staat in Europa, de vorming daarvan in de Nederlanden, een beschouwing over de opkomst van de 'nieuwe aristocratie' en een confrontatie van het voltooide onderzoek met visies op de Opstand. Als ouder denkbeeld noemt hij dat van de Gentse hoogleraar Pirenne die het Voorspel en